

N. Rózsa Erzsébet

Iszlám és demokrácia vagy iszlám demokrácia?

Csicsmann László egy igen komoly, nagy történelmi távlatokon átívelő és nagy irodalmat is felölelő elméleti témát, a demokráciát választotta kutatásának kiindulópontjává. Célkitűzése szerint a demokraciáelméletek áttekintése és részletes elemzése után az elméletet a tágabb értelemben vett közel-keleti és észak-afrikai régióban gyakorlati szempontból kívánta vizsgálni. A vizsgálat körébe mintegy húsz térségbeli államot vont be, hogy azután végül a Jordán Hásemita Királyság politikai evolúciójának példáján mutassa be a politikai liberalizációt mint túlélési stratégiát a térségben. A kérdés aktualitását és fontosságát egyrészt a legközelebbi múlt és a jelen nemzetközi politikai történései indokolják, másrészt a témában a nemzetközi tudományos fórumokon a közelmúltban elhangzott előadás és számos tanulmány bizonyítja.

Az első fejezet a liberális demokrácia fogalmának és fejlődéstörténetének ismertetése után a demokrácia, illetve a demokratizálódási folyamat dilemmáit (illiberális demokrácia, demokratikus béke stb.) elemzi, nemcsak a demokraciáelméletekkel foglalkozó amerikai és európai szerzők művei alapján, hanem a nyugaton általában kevésbé ismert ázsiai munkákat és elméleteket (Li Kuan-ju, Amartya Sen) felhasználva. Rávilágít ezzel arra az értekezésében is többször megemlített problémára, hogy egyrészt a nyugati világ hajlamos csak a saját véleményét és nézeteit figyelembe venni és figyelmen kívül hagyni a világ más tájain születő eredményeket, másrészt, hogy a nyugati szerzők a nyugati gondol-

kodásban kialakult terminológiával és szókészlettel írják le (tudják leírni) a világ más részein végbemenő folyamatokat, ami a legjobb esetben is félreértésekhez, félreértelmezésekhez vezethet. A nyugati civilizációban kialakult intézmények, társadalmi rendszerek, elméleti kategóriák stb. azonban nem feleltethetők meg egy az egyben a más civilizációk, régiók történeti fejlődésében kialakult intézményeknek, társadalmi rendszereknek, elméleti kategóriáknak stb., ahogy erre számos jeles nyugati szerző is figyelmeztet. Különösen igaz ez napjaink világpolitikai körülményei között a demokrácia intézményére és fogalmára, mely 2001 óta a közel-keleti térség felé irányuló politikai figyelem, akarat és rendező elv jel-szavává, Bush elnök „Tágabb Közel-Kelet” elképzelésének meghirdetésével pedig az Egyesült Államok külpolitikai programjává vált.

A demokratikus átmenet vizsgálata a demokratizálódási folyamatban három hullámot jelöl ki (1828–1926, 1943–1962, illetve 1970-es évek közepétől), és megállapítja, hogy a harmadik hullám – külső és belső tényezőknek egyaránt köszönhető okokból – egyedül a Közel-Keletet hagyta érintetlenül. A kutatás vázát tehát éppen ezeknek a tényezőknek a vizsgálata adja.

A tágabb értelemben vett közel-keleti térségben a demokratizáció belső kontextusának vizsgálata során a szerző alapvetően két forrásra, a *Freedom House* statisztikáira és az *Arab Human Development* jelentéseire támaszkodik. Bár ezeknek a forrásoknak a relevanciája megkérdőjelezhetetlen, talán érdemes itt még egyszer utal-

ni arra, hogy nyugati kategóriákkal próbáljuk meg a Közel-Keletet leírni. Igaz ez az AHDR-ra is: az arab világot kiváló arab szakértők elemzik, de ők is a nyugati szempontrendszer szerint, a nyugati tudományos mércének való megfelelés igényével.

A demokratizáció hullámai a Közel-Keleten és Észak-Afrikában a világ többi részéhez képest jelentős késéssel zajlottak le. Az első hullám eredménye egy olyan „felemás modernitás” lett, melyben az európai típusú intézményi és jogrendszer mellett a hagyományos törzsi, vallási, társadalmi szervezet is tovább élt. Jóllehet a további hullámok eredményeként – nem utolsósorban egyfajta politikai és gazdasági igazodási kényszer hatása alatt – a nyugati típusú modernizáció tovább folytatódott, de visszarendeződésekre is sor került, így ez a fajta kettősség a mai napig megfigyelhető a virtuális és a reális tér párhuzamában.

Ismert, hogy a térség hagyományos sajátosságainak némelyike a nyugati demokrácia-felfogásnak is szerves részét képezi (pl. a törzsi demokrácia bizonyos intézményei), így a könyv egyik legizgalmasabb része az iszlám és a demokrácia kompatibilitását vizsgáló fejezet, melyben a szerző kitér az iszlám modernizmus megjelenésére, a liberális iszlámra és annak kritikájára, illetve felveti az iszlám demokrácia kérdését.

Az iszlám demokrácia fogalma és tartalma, mint azt a szerző is megjegyzi, viszonylag új fogalom, többen többféle értelemben használták és használják (Szorús, Ghannúsi, Feldman). Ugyanakkor – talán éppen újdonsága miatt is – egyelőre kialakulatlan fogalom, inkább a terminus létezik, mint maga a tartalom. Jól mutatja azonban, hogy részben a külső igazodási kényszer, részben a közel-keleti társadalmak belső fejlődési irányai már megalkották és kijelölték azt az egyelőre pontosan nem definiálható „csapásirányt”, melyet a

modern közel-keleti politikai gondolkodásnak követnie kell.

Nagyon izgalmas kérdéseket elemez a Közel-Kelet politikai gazdaságtanával foglalkozó fejezet, melyben a szerző egyrészt a modernizáció három következményét (demográfia, szegénység, tudásdeficit) vizsgálja, másrészt a térség országaiban jellemző járadékgazdaságot elemzi. A térség demográfiai helyzete nyilván az Európai Unió szempontjából is igen nagy jelentőségű: egyrészt potenciális veszélyforrás, másrészt potenciális humán erőforrás. Ugyanakkor a demográfiai elemzések is azt látszanak alátámasztani, hogy a térség országaiban is a demográfiai robbanás vége felé járnak, sőt, egyes országokban már le is zárult. Bár ezeknek a demográfiai folyamatoknak úgy a jelen gazdaságában, mint a jövőben óriási lesz a hatásuk, az urbanizáció – úgy tűnik – a Közel-Keleten is jelentősen befolyásolta és befolyásolja a demográfiai folyamatokat, viszont rövid távon mégsem vezet a társadalmi berendezkedés, a hagyományos kötelékek és így a közösségi szemlélet és lojalitás átalakulásához.

Az intézményi struktúrák vizsgálatakor a szerző a választási rendszerek és választott intézmények, illetve a politikai pártok mellett kitér a fegyveres erők szerepére. A fegyveres erők – nyugati elemzők számára érthetetlennek tűnő és elfogadhatatlan módon – ma is dominálják a legtöbb közel-keleti ország politikai életét, ugyanakkor gyakran igen pozitív szerepet játszanak: általában a modernizáció előrevívői vagy éppen fenntartói, mint például Törökországban. Különös jellemzői a térségnek a karizmatikus vezetők, illetve az a tény, hogy az iszlám elöretörésével még a szekuláris vezetők is szükségét érzik legitimitásuk iszlám általi megerősítésének.

A közel-keleti média és a civil társadalom rohamos fejlődése szintén új jelensé-

geknek mondható, bár ez utóbbi esetében a hagyományos muszlim intézmények, elsősorban a karitatív tevékenység összhangban van az iszlám „pilléreivel”. (Az iszlámban a hívőnek különleges felelőssége van a közösség fenntartásában.) A média és a civil társadalom fejlődése folyamatosan figyelemmel kísérendő, mivel mindkettő nagymértékben járulhat hozzá a nyugati demokráciamodellel és a hagyományos iszlám értékek igazodásához, s így egy új, sajátos modell kialakulásához.

Az „iszlám fundamentalisták” a napi sajtó kedvelt témái: a (neo)fundamentalizmus ideológiájának áttekintése után a szerző a politikai életben elfoglalt helyzetük szerint – illegális és legális ellenzéki szereplők, illetve hatalomban lévők – csoportosítja a különböző csoportokat, pártokat. Ezek az esettanulmányok is azt támasztják alá, hogy a politikai életbe való integrálódás, akár legális ellenzéki, de még inkább hatalmi pozícióból kényszerűen pragmatizálja az iszlámista csoportok tevékenységét, és esélyt adhat a velük folytatott párbeszédre, ha a nyugati fél (az Egyesült Államok, az Európai Unió) nem ragaszkodik „irracionális” módon alapértékeinek mindenáron való képviseléséhez.

A demokratizáció külső feltételrendszerének vizsgálata nem kerülheti meg az Egyesült Államoknak a térség demokratizálásában játszott (játszani kívánó?) szerepének elemzését. Az iraki háború egyik deklarált célja a demokráciadominó elindítása volt a térségben, melynek során a rezsimváltás is megengedhető eszköznek bizonyult Afganisztánban és Irakban, de megkérdőjeleződött az Egyesült Államok Irán-politikájában. Ennek ellenére ez a fejezet kevésbé szervesen illeszkedik a megelőző fejezetekhez, mivel bár számos elemző részt is tartalmaz, inkább leíró, mintsem elemző jellegű.

A Jordán Hásemita Királyság a közel-keleti térségben az Egyesült Államok és a Nyugat egyik legaktívabb és legmegbízhatóbb szövetségese, az egyik legliberalizáltabb állam. Politikai liberalizációjának azonban korlátai vannak, melyeket az ország belpolitikai struktúrája jelölt ki. Jordániában a Muszlim Testvérek szervezete legális politikai párt, mely részt vesz a választásokon, és a szekuláris pártok gyengesége következtében a legnagyobb ellenzéki erő. A jordán lakosság a tradicionális vallási és társadalmi (törzsi) értékeket előtérbe helyezi a szekuláris–racionális értékrendszerrel szemben, miközben a lakosság mintegy hatvan százalékát kitevő palesztin lakosság kettős identitása folyamatos nyomást gyakorol a politikai elitre, másrészt különös szerepet biztosít a hagyományos törzsi elitnek. Az Európai Szomszédosságpolitika keretében Jordániáról készített stratégiai dokumentum szerint „Jordániát a politikai reformok szempontjából a legelőrehaladottabb országnak tekinthetjük a régióban, azonban még a teljesen reprezentatív és demokratikus rendszer kialakítása előtt áll”.

A konklúzió összefoglalja a közel-keleti demokratizálódás külső és belső feltételrendszerét: a külső feltételek között első helyen áll a George W. Bush által meghirdetett demokratizáció, illetve annak felmás eredménye. A demokrácia terjesztését felvállaló amerikai külpolitika egyrészt „kikényszeríti”, másrészt „ráerőlteti” a liberális demokrácia ideológiáját a térségre, amivel egyrészt felkorbácsolja a várakozásokat, másrészt komoly ellenállást vált ki, amit csak nehezít az a körülmény, hogy az USA végül is meghátrálni kényszerült, azaz a demokratizáció félbemaradt.

A belső feltételrendszer a civilizációs–kulturális, társadalmi, gazdasági, intézményi és humán tényezőkben tárható fel. Az „isz-

lám demokrácia” lassan divatos kifejezésé válik, de mint ahogy maga az iszlám sem homogén, az iszlám demokrácia-elképzelés is számtalan formát ölt az Európában élő muszlim közösségek koncepciójától a törökországi kormánypárt, az AKP ideológiáján keresztül az Iráni Iszlám Köztársaság jellegzetesen síita iszlám kormányzásmoделljéig. Abban mindenesetre konszenzus körvonalazódik, hogy fordulópont előtt állunk: az iszlámnak választ kell találnia arra, hogyan tudja alkalmazni és adaptálni a liberális demokrácia modelljét a globalizált világban. A nyugati világnak pedig el kell fogadnia, hogy a térségben a politikai iszlám adja a jelenlegi rezsimek legfőbb ellenzékét (illetve akár hatalomban is lehet, mint Iránban), és meg kell tanulnia együttműködni vele.

A könyv lenyűgöző mennyiségű hazai és nemzetközi irodalomra támaszkodik. Külön

említést érdemel a közel-keleti nevek átírása, ami a legtöbb szerző számára szinte megoldhatatlan feladatot jelent, különösen akkor, amikor – mint ebben az értekezésben is – nemcsak arab, hanem perzsa, illetve latin betűs török nevek írásmódját is egyeztetni kellett. Ezt megnehezítette az is, hogy mindezen szerzők maguk is publikálnak angolul, illetve műveiket angol fordításban is kiadták, tehát már van egy használatos névátírási forma. A szerző azonban ezzel a kérdéssel is sikeresen megküzdött, és következetesen alkalmazta az általa a dolgozat elején megállapított átírási szabályokat.

(Csicsmann László: Az iszlám és a demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában. A nyugati típusú demokrácia adaptálásának lehetőségei és korlátai a tágabb értelemben vett Közel-Keleten. Budapest–Pécs, 2008, Dialóg Campus, 272 o.) ■